

ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΚΚΙΝΗΣΗ
ΤΗΣ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΘΕΜΕΛΙΟ

Περιγραφή

Στον συλλογικό αυτό τόμο συμμετέχουν επιστήμονες και διανοούμενοι που ανήκουν στην ευρεία ριζοσπαστική πολιτική παράδοση, προέρχονται πλειοψηφικά από τη νέα γενιά διανοητών (35-50 ετών), καλύπτουν ολόκληρο το πολιτικο-ιδεολογικό φάσμα που μπορεί να αντλεί από και να συνεισφέρει στη ριζοσπαστική σκέψη, και ειδικεύονται σε επιμέρους περιοχές έρευνας, από την πολιτική φιλοσοφία και την πολιτική επιστήμη μέχρι την ψυχανάλυση, τον φεμινισμό και τις περιβαλλοντολογικές σπουδές. Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι σκέψεις πολλών ανθρώπων, αφού τους τέθηκε από τους επιμελητές το αιώνιο πολιτικό ερώτημα Τι να κάνουμε. Ο αναγνώστης και η αναγνώστρια, αφού περιδιαβεί διαδοχικά σε στρατηγικές μετασχηματισμού, εργαλεία μετασχηματισμού και πεδία μετασχηματισμού, θα μπορέσει να αντιληφθεί τις νέες κατευθύνσεις της ριζοσπαστικής πολιτικής, τα καινούργια πεδία στα οποία αυτή επιχειρεί να απλωθεί, τις ανάγκες στις οποίες επιχειρεί να απαντήσει, τις προτάσεις ριζοσπαστικής πολιτικής, αλλά και τις εντάσεις και τις διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Στα κείμενα του τόμου αποτυπώνονται ενδιαφέρουσες συγκλίσεις, κυρίως ως προς την αναγκαιότητα του οικολογικού μετασχηματισμού, τον ρόλο των Κοινών και των οριζόντιων πρακτικών, καθώς και την ανάγκη για συμπεριληπτικά μέτωπα αγώνα που να εμπεριέχουν ομού εξωθεσμικούς και θεσμικούς δρώντες.

Στον τόμο γράφουν οι:

Κώστας Αλεξίου – Ανδρέας Βλαζάκης – Κώστας Γαλανόπουλος – Θάνος Γιαννούδης – Κώστας Ελευθερίου – Ελιάννα Καναβέλη – Σταύρος Καραγεωργάκης – Αλέξανδρος Κιουπκιολής – Αλίκη Κοσσυφολόγου – Δώρα Κοτσακά – Αντώνης Λιάκος – Γιάννης Μήτρου – Γιώργος Μπιθουμήτρης – Αντώνιος Μπρούμας – Δημήτρης Παπανικολόπουλος – Γιώργος Σαγκριώτης – Σωτήρης Σιαμανδούρας – Σταύρος Σταυρίδης – Αλέξανδρος Σχισμένος – Παναγιώτης Σωτήρης – Μιχάλης Ψημίτης

Αλέξανδρος Σχισμένος

"...κι όλο κινάει για να 'ρθει."

Εξουσία, απόφαση και αυτονομία στη ριζοσπαστική πολιτική πρακτική του καιρού μας.

1. Ένα λενινιστικό πρόβλημα;

«Τι να κάνουμε;» [Что делать?], ήταν ο τίτλος ενός πολιτικού φυλλαδίου που έγραψε ο Β. Ι. Λένιν το 1901 και κυκλοφόρησε το 1902 στη Ρωσία. Παρόλο τον ερωτηματικό χαρακτήρα του τίτλου, η απάντηση του Λένιν που αναπτυσσόταν στις σελίδες του κειμένου, έμελλε να τεθεί προστακτικά στο επαναστατικό κίνημα. Κατά κάποιο τρόπο, η απάντηση του Λένιν σφράγισε τον χαρακτήρα του πολιτικού ανταγωνισμού του 20^{ου} αιώνα, επινοώντας έναν μηχανισμό ικανό να χειραγωγήσει το δυναμικό της κοινωνίας και να καταλάβει την εξουσία κυριεύοντας το κράτος: το λενινιστικό κόμμα νέου τύπου.

Ο τίτλος του φυλλαδίου προέρχεται από μια ομότιτλη νουβέλα του Nikolai Chernyshevsky γραμμένη το 1863, που αποτελούσε αγαπημένο ανάγνωσμα του Λένιν. Ο Chernyshevsky στο έργο του προωθεί την ιδέα βιομηχανικών σοσιαλιστικών συνεταιρισμών που καθοδηγούνται από διανοούμενους. Ο Λένιν συμμερίζεται αυτό το όραμα καθοδήγησης των μαζών από μία πεφωτισμένη πρωτοπορία. Αυτή η πρωτοπορία, η ιντελλιγκέντσια, το λενινιστικό κόμμα έχει ως αποστολή του την επιβολή της επαναστατικής συνείδησης στους εργάτες έξωθεν.

«Είπαμε, ότι δεν μπορούσε να υπάρχει ακόμα σοσιαλδημοκρατική συνείδηση μέσα στους εργάτες. Η συνείδηση αυτή μπορούσε να έρθει σ' αυτούς μόνο απ' έξω.»¹

Ο Λένιν αντιτίθεται στην αυτονομία των εργατικών αγώνων και την ιδέα της αυθόρμητης ανάπτυξης της επαναστατικής συνείδησης. Δεν αφήνει κανένα περιθώριο για την δημιουργία μιας αυτόνομης εργατικής «ιδεολογίας»,

¹Β. Ι. Λένιν, Τι να κάνουμε; Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας, μτφρ. Π. Αντύπας, εκδ. Θεμέλιο Αθήνα 1964, σσ. 39-40.

που να προκύπτει από την ίδια την πείρα του εργατικού κινήματος: *«το ζήτημα μπαίνει μόνο έτσι: είτε αστική είτε σοσιαλιστική ιδεολογία. Μέσος όρος δεν υπάρχει [...] Γι' αυτό τον λόγο το καθήκον μας [...] είναι να αγωνιστούμε ενάντια στο αυθόρμητο...»*²

Η διάζευξη που εισάγει ο Λένιν, μεταξύ δύο αμοιβαία αποκλειόμενων επιλογών, της αστικής και της σοσιαλιστικής «ιδεολογίας» (και, συνεπαγωγικά, συνείδησης), καταστρέφει εξ αρχής κάθε πλουραλιστικό(άμεσο)δημοκρατικό πολιτικό πεδίο. Καθώς το υποκείμενο του αγώνα, ο εργάτης και το περιεχόμενο του αγώνα, η επαναστατική «σοσιαλιστική» συνείδηση, διαχωρίζονται, η ανάδυση της συνείδησης δεν μπορεί να επέλθει από τις δυναμικές και τους ανταγωνισμούς του κοινωνικού πεδίου, από την ίδια την πείρα της εργατικής πάλης, αλλά έξωθεν, από το πεδίο της θεωρίας που, κατά παράδοξο, πλατωνικό τρόπο, φέρεται να προηγείται του κινήματος, φέρεται να διαγιγνώσκει μια ήδη προκαθορισμένη νομοτέλεια, αφού: *«Χωρίς επαναστατική θεωρία δεν υπάρχει και επαναστατικό κίνημα.»*³

Το πρωτείο του θεωρητικού λόγου, μαζί με το διαζευκτικό σχήμα της συνείδησης (αστικής ή σοσιαλιστικής) αφαιρεί από το επαναστατικό κίνημα κάθε πρωτοβουλία, δημιουργώντας έτσι μια νέου τύπου ορθοδοξία, κάθε παρέκκλιση από την οποία ισοδυναμεί με αποστασία και προσχώρηση στον αντίπαλο.

«Είμαστε το κόμμα μιας τάξης και γι' αυτό σχεδόν όλη η τάξη (και σε καιρό πολέμου, σε καιρό εμφυλίου πολέμου, απόλυτα όλη η τάξη) πρέπει να δρα κάτω από την καθοδήγηση του κόμματός μας, πρέπει να σμίγει όσο μπορεί πιο σφιχτά με το κόμμα μας», διακηρύσσει ο Λένιν το 1905.

Το λενινιστικό κόμμα συγκροτείται ως η απάντηση σε δύο καίρια πολιτικά ζητήματα. Την *οργάνωση* και την *αντιπροσώπευση*. Όπως θα γράψει ο Λένιν το 1913, το κόμμα απαντά στο κεντρικό πολιτικό ερώτημα, *«την οργάνωση της εξουσίας του κράτους»*. Το κράτος λογίζεται ως όργανο το οποίο μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία του κόμματος, του οποίου η αποστολή μετά την κατάληψη της εξουσίας είναι η ενίσχυση της κρατικής αυθεντίας, η υποτιθέμενη αυθυπέμβαση του κράτους μέσω της εξάπλωσής του σε όλη την

²Ο.π. σελ. 51.

³Ο.π. σελ. 32.

κοινωνική ζωή, δημόσια και ιδιωτική. «*Η ανάπτυξη του καπιταλισμού δημιουργεί τις προϋποθέσεις για να μπορούν πραγματικά όλοι να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση του κράτους*»⁴, επιμένει ο Λένιν μετά την Φεβρουαριανή Επανάσταση του 1917, ενώ οι μπολσεβίκοι είναι έτοιμοι για την κατάκτηση του κράτους και τη διάλυση των Σοβιέτ.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η πλήρης αποδοχή του καπιταλιστικού φαντασιακού της «ανάπτυξης», του βιομηχανικού φαντασιακού της «τεχνοεπιστήμης, και του ολιγαρχικού φαντασιακού του «κράτους» γίνεται δόγμα του κόμματος που αναλαμβάνει την πλήρη ηγεμόνευση του επαναστατικού κινήματος. Μετά τον Οκτώβρη του 1917, οι άλλες φωνές του σοσιαλιστικού κινήματος, από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ μέχρι τους αναρχικούς, θα καταπνιγούν είτε μέσω της ωμής βίας, είτε μέσω της λήθης, είτε μέσω της περιθωριοποίησης.

2. Το ερώτημα μπροστά μας.

Το λενινιστικό μοντέλο, η κατάληψη, ενίσχυση και ολοποίηση της κρατικής εξουσίας από έναν κομματικό μηχανισμό στην υπηρεσία του φαντασιακού της «ανάπτυξης» καθόρισε τον 20^ο αιώνα. Η «Ρώσικη Τραγωδία», όπως ονόμασε ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν την εγκαθίδρυση της εξουσίας των μπολσεβίκων, κατά κάποιον τρόπο υπήρξε η τραγωδία του 20^{ου} αιώνα.

Ωστόσο, σήμερα είναι προφανές ότι η λενινιστική απάντηση όχι μόνο δεν επίλυσε το κοινωνικό ζήτημα της ανισότητας και της ξένωσης, το οποίο έκανε ακόμη οξύτερο.

Το ερώτημα που αντιμετωπίζουμε είναι πιο βαθύ και πιο επιτακτικό. Δεν μπορεί να απαντηθεί με προσφυγή σε κάποια έτοιμη θεωρία της Ιστορίας. Μας φέρνει μπροστά σε μεγάλες απαιτήσεις: Να διαλευκάνουμε τη σημερινή κρίση, να διαγνώσουμε τις δυνατότητες που ενυπάρχουν στην κοινωνική κίνηση, να σκιαγραφήσουμε τον ορίζοντα ενός κοινού μέλλοντος. Να διαυγάσουμε την κοινωνική μας πραγματικότητα σημαίνει, όπως έγραψε ο Κορνήλιος Καστοριάδης, να αναγνωρίσουμε το «πρωτείο του πρακτικού νου»,

⁴B. I. Λένιν, *Κράτος και επανάσταση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σελ. 120.

δηλαδή να κατανοήσουμε τη θεωρία ως ένα *ειδικό* πράττειν που «*αναδύεται όταν η στιγμή της διαύγασης γίνεται πρόταγμα δι' εαυτό.*»⁵

Η διερεύνησή μας είναι θεωρητική, όμως ο ορίζοντάς της είναι πρακτικός. Το πρόταγμα του κοινωνικού μετασχηματισμού δεν μπορεί να απομονωθεί σε μια από τις πλευρές της αντίθεσης δράσης – θεωρίας, θα πρέπει να υπερβεί την ίδια την αντίθεση.

Η κυκλικά ανατροφοδοτούμενη σχέση της δράσης και της θεωρίας γίνεται αντιληπτή μέσα από την ιστορική εκτύλιξη της πολιτικής πράξης. Η πράξη που αλλάζει την πραγματικότητα, αλλάζει και τη γνώση που προσφέρει η πραγματικότητα, συνάμα αλλάζοντας την νοηματική παράσταση που συγκροτείται βάσει αυτής της γνώσης. Συνεπώς, τόσο το αντικείμενο όσο και το υποκείμενο της πολιτικής κίνησης δεν μπορούν να είναι προ-καθορισμένα, καθώς υφίστανται μία διαρκή τροποποίηση, αναλόγως προς την υφιστάμενη δραστηριότητα εντός του κοινωνικο-ιστορικού.

3. Η σύγχρονη κρίση.

Στην προσπάθειά μας να διαυγάσουμε την κατάσταση κρίσης του 21^{ου} αιώνα, διαπιστώνουμε στο επίκεντρό της τη βαθμιαία κατάρρευση των κεντρικών φαντασιακών σημασιών της νεωτερικότητας, καθώς και μια ισχυρή συστημική επιταγή αποπολιτικοποίησης των κοινωνιών. Όπως θα έλεγε ο Καστοριάδης, είναι μια κρίση σημασιών. Την ίδια εποχή, η παγκοσμιοποίηση τεντώνει το δίκτυο του νεοφιλελεύθερου γραφειοκρατικού καπιταλισμού⁶ στα όριά του, εσωτερικά, εγκάρσια και εξωτερικά.

Εσωτερικά, διότι το σύστημα παραιτείται από την αξίωση παροχής ενός συνεκτικού νοήματος ζωής στους πληθυσμούς, απορρυθμίζοντας τις αναγκαίες για την κοινωνική συνοχή διαδικασίες ταύτισης που εξασφάλιζαν την ψυχική εσωτερίκευση των κυρίαρχων σημασιών, τη νομιμοποίηση των θεσμικών μηχανισμών και την αντίστοιχη δυνατότητα κινητοποίησης των

⁵Κ. Καστοριάδης, *Η Φαντασιακή Θέσμιση της Κοινωνίας*, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1981σελ. 112, υποσημ. 8.

⁶Για την άρρηκτη σύνδεση γραφειοκρατίας και νεοφιλελευθερισμού, βλ. Γιώργος Περτσάς «Στον θαυμαστό κόσμο της νεοφιλελεύθερης γραφειοκρατίας», περιοδικό *Kaboom*, τχ. 3, Δεκέμβριος 2017.

ατόμων. Εκδηλώνεται μια πολιτική κρίση αντιπροσώπευσης και μια κοινωνική κρίση ταυτότητας.

Εγκάρσια, διότι το νεοφιλελεύθερο δόγμα της αχαλίνωτης κερδοσκοπίας εντείνει την κοινωνική ανισότητα σε πρωτόγνωρα όρια, ενώ διευρύνει τους μηχανισμούς κατάχρησης του κοινωνικού πλούτου μπλοκάροντας τις οδούς αναδιανομής. Ο οργανισμός World Inequality Lab επισημαίνει ότι το 2018 η οικονομική ανισότητα είχε αυξηθεί απότομα στις Η.Π.Α., Ινδία, Κίνα, Ρωσία και ελάχιστα πιο ομαλά στην Ε.Ε., και συμπεραίνει: «Από μια ευρεία ιστορική προοπτική, αυτή η αύξηση στην ανισότητα σηματοδοτεί το τέλος ενός μεταπολεμικού περισσότερο εξισωτικού καθεστώτος που έλαβε διαφορετικές μορφές σε αυτές τις περιοχές.»⁷

Η διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των ελίτ και της κοινωνίας στο πεδίο της κατανάλωσης και μεταξύ των διευθυνόντων και των εκτελεστών στο πεδίο της παραγωγής είναι σύμπτωμα της παγκόσμιας εξάπλωσης του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, μίας άνωθεν επιβαλλόμενης κίνησης που δίνει τέλος στην κοινωνική κινητικότητα των «διαταξικών», για την οποία περηφανευόταν το 2014 η Chantal Jaquet⁸, ενώ ενοποιεί και επεκτείνει τα δίκτυα συναλλαγών των κυρίαρχων ελίτ σε διακρατικό και πολυεθνικό επίπεδο, όπως φανερώνουν τα διεθνή σκάνδαλα των offshore τύπου Panama Papers.

Εξωτερικά, διότι το ίδιο το σύστημα, που δεν ήταν ποτέ ρυθμισμένο ή ρυθμίσιμο, βρίσκεται σε αδυναμία εκπλήρωσης τόσο του γενικού σκοπού του (που είναι εγγενώς παράλογος και μη εκπληρώσιμος), δηλαδή της απεριόριστης κυριαρχίας του ορθολογικού ελέγχου, όσο και των επιμέρους σκοπών των ειδικών συμφερόντων των ημίκλειστων ομάδων, λόμπι και συνασπισμών που συνθέτουν το ρευστό δίκτυο των κυρίαρχων κόμβων εξουσίας.

⁷World Inequality Report 2018, σελ. 5: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf> (τελευταία ανάκτηση 12/11/2019, 20:06).

⁸ Chantal Jaquet, *Les transclasses ou la non reproduction* [Οι διαταξικοί ή η μη αναπαραγωγή], Παρίσι, P.U.F., 2014.

Η εγκαθίδρυση του Κυβερνοχώρου, η άμεση τηλεπικοινωνία και η επέκταση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ανέδειξαν ένα νέο πεδίο ταύτισης, προβολής και ανακατασκευής του κοινωνικο-ιστορικού. Μορφή και φορέας μίας οντολογικής επανάστασης, το Διαδίκτυο συμβολίζει το πέρασμα από μία περίοδο αποχαυνωτικής ασημαντότητας σε μια εποχή αγωνιώδους σύγκρουσης και κοινωνικο-ιστορικής τρικυμίας. Για πρώτη φορά μπορεί να βιωθεί ενός είδους παγκοσμιότητα, μία παγκόσμια κοινωνία και μία παγκόσμια Ιστορία με μη τυπικό τρόπο και ένας παγκόσμιος δημόσιος χρόνος.

Εκεί εκδηλώνεται και μετασχηματίζεται το κοινωνικό φαντασιακό κατά τρόπο που τα πολεμικά μέτωπα και οι κοινωνικές συγκρούσεις μεταφέρονται και στον ψηφιακό κόσμο. Το επίσημο, δημόσιο, ορατό Internet αποτελεί περίπου το 10% του κυβερνοχώρου, με το υπόλοιπο 90% να είναι το ανεξέλεγκτο 'βαθύ Διαδίκτυο' (deep Web) όπου λαμβάνουν χώρα όλες οι παράνομες και παράτυπες συναλλαγές, όπως και στην πραγματική κοινωνία. Η αποσωματικοποίηση των ψηφιακών προσώπων αντιστοιχεί στην ανεδαφικοποίηση των ψηφιακών τόπων, επιτρέποντας μία άμεση γειτνίαση όλων με όλους, που υπερβαίνει κάθε υλικό περιορισμό.

Ενώ όμως το Διαδίκτυο φαίνεται απεριόριστο, και ενώ νέες προτάσεις εξισωτικής παραγωγικής ανασυγκρότησης, όπως τα digital commons και η ομότιμη παραγωγή εξαπλώνονται, εκτός κυβερνοχώρου το κυρίαρχο σύστημα προσκρούει στα πραγματικά του όρια.

Παρόλο το απεριόριστο της φιλοδοξίας, υπάρχει ένα όριο καταστροφής στο χείλος του οποίου βαδίζουμε με τα μάτια δεμένα, φυσικής καταστροφής, οικολογικής καταστροφής, κοινωνικής καταστροφής, και ακόμη και πυρηνικής καταστροφής. Ολόκληρο το φάσμα των εφιαλτών και των δυστοπιών που έζησε η ανθρωπότητα βρίσκονται εν δυνάμει μπροστά μας σαν πιθανές πραγματικότητες, ενώ ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού ζει ήδη μία εφιαλτική ζωή ανέχειας. Αυτό εκδηλώνεται ως οικολογική κρίση επιβίωσης και ως συλλογική κρίση αξιοπρέπειας.

9Βλ. το άρθρο του Βασίλη Κωστάκη «How to reap the benefits of the digital revolution», στον σύνδεσμο: <http://halduskultuur.eu/journal/index.php/HKAC/article/view/228/177>

Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο 'αξιοπρέπεια' με τη σημασία που του δίνει ο Kant, ως ratio της αυτονομίας, ως εγγενές όριο της αυτονομίας, που, στην ηθική διάσταση συνδέεται με την ικανότητα του λογικού όντος να νομοθετεί, ενώ στη νομική με την συνύπαρξη των ατόμων ως *ελεύθερων και ίσων*.¹⁰ Αυτό το διαφωτιστικό ιδεώδες, καταδικάστηκε από τους ηγήτορες του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος ρητά, δια στόματος Margaret Thatcher, όταν δήλωσε: «Δεν υπάρχει κοινωνία. Μόνο άτομα, άνδρες και γυναίκες, και οικογένειες.»¹¹

Τι σημαίνει αυτή η φράση; Σίγουρα είναι αποκαλυπτική της ιδεολογίας του νεοφιλελευθερισμού, που ονομάστηκε «συντηρητική αντεπανάσταση» από τον James Tobin¹² το 1983 και «δόγμα του Σοκ» από τη Naomi Klein¹³ το 2007. Ποια είναι όμως η πραγματική της σημασία;

Καταρχήν, αποκαλύπτει μια οικονομική πραγματικότητα του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, το γεγονός πως η ελάχιστη παραγωγική οικονομική μονάδα δεν είναι το άτομο, αλλά το νοικοκυριό (household). Πριν η Thatcher μιλήσει για «οικογένειες», ο Immanuel Wallerstein είχε ήδη εντοπίσει την κεντρική σημασία που έχει το νοικοκυριό στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά ως βασικός θεσμός κατανομής της εργατικής υπεραξίας και διατήρησης της κοινωνικής ιεραρχίας.¹⁴

Κατά δεύτερον, αποκαλύπτει τη βαθιά αντι-δημοκρατικότητα του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Από τη στιγμή που δεν αναγνωρίζεται η κοινωνία και οι κοινωνικές σχέσεις, δεν αναγνωρίζεται ούτε ο αναγκαίος δημόσιος χώρος και χρόνος έκφρασης της κοινωνίας, μα ούτε και η

¹⁰Immanuel Kant, *Προλεγόμενα στη μεταφυσική των ηθών*.

¹¹Συνέντευξη στο περιοδικό Women's Own, το 1987. Το 2013, συντάκτης των Financial Times επανέλαβε θριαμβικά τον Θατσερικό αφορισμό σε άρθρο με τίτλο «Η Θάτσερ είχε δίκιο – δεν υπάρχει κοινωνία.» <https://www.ft.com/content/d1387b70-a5d5-11e2-9b77-00144feabdc0>

¹²Tobin, James. "The Conservative Counter-Revolution in Economic Policy." *The Journal of Economic Education* 14, no. 1 (1983): 30-39. doi:10.2307/1182672.

¹³Naomi Klein, *Το Δόγμα του Σοκ, η άνοδος του καπιταλισμού της καταστροφής*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2010.

¹⁴Immanuel Wallerstein, *Historical Capitalism*, New Left Books, Λονδίνο 1983.

υποχρέωση της πολιτικής εξουσίας να λογοδοτεί σε ένα ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Κατά τρίτον, αποκαλύπτει μια εγγενή πολιτική αδυναμία του νεοφιλελευθερισμού, την αδυναμία της πολιτικής αντιπροσώπευσης. Κανένα κράτος δεν μπορεί να κυβερνήσει οικογένειες και άτομα, καμία πολιτική εξουσία δεν μπορεί να θεμελιωθεί αποκλειστικά σε ατομικούς ή οικογενειακούς δεσμούς. Απαιτείται μια ευρύτερη νομιμοποιητική βάση, η οποία, αν πρέπει να προσαρμοστεί στα συμφέροντα μιας στενής κυρίαρχης ολιγαρχίας, δεν μπορεί να είναι πραγματική, αλλά υπερβατική. Η αστάθεια της υπερβατικότητας του Έθνους εν σχέσει προς την παραδοσιακή υπερβατικότητα του Θεού έγκειται στην ουσιαστική αυτο-αναφορικότητα της εθνοκεντρικής νομιμοποίησης. Το Έθνος υποτίθεται πως είμαστε *Εμείς*, πως είναι η κοινωνία, ενώ καμία κοινωνία δεν θα ισχυριζόταν ποτέ την ταύτισή της με τον Θεό.

Κατά τη γνώμη μου, η νέα παγκόσμια κατάσταση ουσιαστικά συνθλίβει το παραδοσιακό εθνικό πολιτικό πεδίο ανάμεσα στην τοπικότητα και την παγκοσμιότητα. Η επαναφορά του εθνικιστικού λόγου στην κυρίαρχη πολιτική είναι μία αντανάκλαστική, οπισθοδρομική κίνηση επίκλησης του παραδοσιακού. Ωστόσο η ένταση του κλονισμού της εθνικής νομιμοποίησης δονεί εκ νέου τις πυρηνικές αντιφάσεις του εθνικιστικού λόγου:

- 1) Η αντίθεση μεταξύ εξωτερικού και εσωτερικού, γίνεται αντίφαση, καθώς ο εθνικισμός ζητεί ταυτόχρονα να απομονώσει και να ομογενοποιήσει το εσωτερικό του, υψώνοντας αδιάβλητα σύνορα, μα και να το επεκτείνει και να εξουδετερώσει το εξωτερικό του, εξαπλώνοντας τα σύνορά του που γίνονται μεταβλητά και σχετικά.
- 2) Παρομοίως, η περιπτωσιακή κοινωνική κατηγοριοποίηση εχθρός/φίλος αντιμετωπίζεται ως πρωταρχική αντίθεση, ενώ τίθεται ένα όριο στην αφομοίωση των «αλλοεθνών» από την εξ ορισμού αδυνατότητα του εθνικιστικού λόγου να διεκδικήσει την οικουμενικότητα. Το έθνος συγκροτεί ένα ασαφές και μεταφυσικό πεδίο ανάμεσα στα απτά και εμπειρικά πεδία του τοπικού, που έχει να κάνει με το βίωμα, και του καθολικού, που έχει να κάνει με την

αναγνώριση, ένα πεδίο ορφανό, πραγματικά αποκομμένο από κάθε ρίζωμα. Ως τέτοιο, δημιουργεί τη δική του φαντασική αυτοαναφορά, έναν κλειστό βρόχο παλινδρόμησης. Ενώ το έθνος προβάλλεται ως ύψιστη ολότητα και ενότητα, ταυτόχρονα αναγνωρίζει πως αυτή η ολότητα και η ενότητα είναι μερική και τμηματική, μία ανάμεσα σε πολλές.

- 3) Παρότι αναζητεί το ρίζωμα του στην Ιστορία, ο εθνικιστικός λόγος είναι εντελώς μετέωρος και ευάλωτος μπροστά τα πραγματικά τεκμήρια του παρελθόντος.

Κι όμως, η εθνική συγκρότηση και η κομματική νομή της εξουσίας είναι οι μόνες διαθέσιμες συστημικές απαντήσεις στη σύγχρονη κρίση. Μπροστά στην κοινωνική αδικία και ξένωση που παράγουν, ξεσπούν κινήματα αμφισβήτησης σε όλα τα πεδία που συγκροτούν το κοινωνικό. Υπάρχουν εναλλακτικές;

4. Τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα και οι προβληματικές τους.

Τι ορίζεται ως κίνημα; Είναι η ίδια η κίνηση των ανθρώπων; Δηλαδή τα συλλαλητήρια για το Μακεδονικό ήταν κίνημα ή όχι; Μήπως κίνημα είναι οποιαδήποτε κίνηση είναι ενάντια στο κράτος; Και τότε το συνδικαλιστικό κίνημα; Μήπως οποιαδήποτε κίνηση του λαού; Και τα συντηρητικά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τύπου ΕΟΚΑ Β΄;

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο της θεωρίας της «συλλογικής συμπεριφοράς», όπως των Park και Blumer ορίζουν ως κίνημα τις εφήμερες μορφές διεκδίκησης του θεσμικού μετασχηματισμού της κοινωνίας που παύουν να ισχύουν όταν επιτυγχάνουν το στόχο τους.¹⁵ Άλλες προσεγγίσεις, όπως το «μοντέλο των πολιτικών διαδικασιών» βλέπουν στα κινήματα μία κινητήρια δύναμη ήπιου μετασχηματισμού του συστήματος που δημιουργεί τους όρους επανενσωμάτωσής της. Μία απλή τυπολογία των κινήματων, όπως αυτή που πρότεινε ο D. Aberle βασίζεται στην αποβλεπτικότητα των δρώντων, δηλαδή στο βαθμό της αλλαγής που θέλουν να επιφέρουν. Ο

¹⁵ Alexandropoulos S. and Serdedakis N., (2000), "Greek Environmentalism: From the Status Nascendi of a Movement to its Integration", ECPR Joint Sessions, Workshop on Environmental Organizations, Copenhagen, σελ. 4.

Aberle διακρίνει τέσσερις κατηγορίες: «επαναστατικά» ή «μετασχηματιστικά», «μεταρρυθμιστικά», «εναλλακτικά» και «λυτρωτικά»¹⁶.

Οι δύο πρώτες κατηγορίες αφορούν κατεξοχήν το πολιτικό δημόσιο πεδίο, ενώ οι δύο τελευταίες μπορούν να περιοριστούν στο αίτημα της ατομικής αλλαγής. Όμως όταν μιλάμε για τα σύγχρονα (άμεσο)δημοκρατικά κινήματα, μπορούμε να δούμε ότι η αποβλεπτικότητα τους έχει έναν ευρύτερο ορίζοντα, καθώς κάθε μερική, «μεταρρυθμιστική» διεκδίκηση διανοίγεται σε αποβλεπτικότητες συνολικής αλλαγής.

Μία ακόμη διαθέσιμη κατηγοριοποίηση αφορά τα στάδια εξέλιξης των κινήματων, που συμβατικά, από τον καιρό του Blumer, διακρίνονται σε τέσσερα: ανάδυση, συνένωση, γραφειοκρατικοποίηση και παρακμή¹⁷. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ, όταν μιλάμε για κινήματα(άμεσο)δημοκρατικού μετασχηματισμού είναι αν το στάδιο της γραφειοκρατικοποίησης μπορεί να αποφευχθεί. Οι Meyer και Tarrow υποστηρίζουν ότι τα σύγχρονα αντιπροσωπευτικά καθεστώτα προσφέρουν διαδικασίες θεσμοποίησης και επαγγελματοποίησης που μετασχηματίζουν τα κινήματα σε συμβατικό μέσο πολιτικής διεκδίκησης.¹⁸ Μήπως όμως η ενσωμάτωση είναι μιας μορφής ήττας και διάλυσης του κινήματος;

Τίθεται το ζήτημα του περιεχομένου, δηλαδή των σημασιών που εμπνέουν ένα κίνημα και των πολιτικών αξιών που πραγματώνει. Μπορούμε να διακρίνουμε τα κινήματα βάσει της πολιτικής τους συγκρότησης σε κινήματα συντηρητικά, υπεράσπισης του κατεστημένου και κινήματα ριζοσπαστικά, ανατροπής του κατεστημένου. Όμως μια βαθιά διάκριση που αφορά τα δεύτερα, είναι η τάση προς γραφειοκρατικοποίηση. Αυτή η διαφορά σχετίζεται με την μορφή, ιεραρχική ή μη, της εσωτερικής συνάρθρωσης του κινήματος.

16 Aberle, D. (1966) στο McAdam D., Snow D.A., (eds.), *Social Movements. Readings on Their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Roxbury, Los Angeles, 1997.

17 Miller, F. D. The end of SDS and the emergence of weatherman: Demise through success. In J. Freeman & V. Johnson, (Eds.), *Waves of protest: Social movements since the Sixties* (pp. 303-324). Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 1999.

18 Meyer D.S., Tarrow S., *The Social Movement Society. Contentious Politics for a New Century*, Oxford: Rowman & Littlefield., σελ. 4., 1998

Στο βαθμό που μιλάμε για (άμεσο)δημοκρατικό κίνημα, το πυρηνικό του φαντασιακό, οι αρχές που ενσαρκώνονται στη συλλογική δράση, είναι εξ ορισμού αντίθετες στην γραφειοκρατικοποίηση. Αυτό που διακρίνει ένα τέτοιο κίνημα από οποιοδήποτε άλλο πολιτικό κίνημα είναι η ισότητα, που σημαίνει οριζοντιότητα στη λήψη αποφάσεων και η μη ιεραρχική δομή του.

Η διαφορά έγκειται στην άρρηκτη σύνδεση μορφής και περιεχομένου. Όταν η σύνδεση αυτή σπάει, όταν εμφανίζεται η απόσταση λόγου και πράξεως, τότε μπορούμε να πούμε ότι το κίνημα παύει να είναι (άμεσο)δημοκρατικό. Υπό αυτή την έννοια, για ένα (άμεσο)δημοκρατικό κίνημα, το στάδιο της γραφειοκρατικοποίησης είναι η τελική διάλυσή του.

Το πρώτο (άμεσο)δημοκρατικό κοινωνικό κίνημα που τοποθετείται πέραν του παραδοσιακού είναι οι Ζαπατίστας, το πρώτο τοπικό κοινωνικό κίνημα με παγκόσμια κατεύθυνση, που εμφανίστηκε την 1^η Ιανουαρίου του 1994, προλέγοντας τον 21^ο αιώνα. Ακολούθησε το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, στο Σιάτλ το 1999, στην Πράγα το 2000, στη Γένοβα το 2001, το πρώτο κίνημα παγκόσμιου βεληνεκούς το οποίο βιώσαμε ως ενεργοί συμμετέχοντες.

Η καινοτομία τους ήταν εμφανής: Κινήματα δίχως ηγέτες, κινήματα που προσπαθούσαν να συνδέσουν το τοπικό με το παγκόσμιο δίχως αναφορά στο εθνικό, κινήματα των οποίων η τοπική δραστηριότητα διαχύθηκε σε πλανητικό εύρος, 'χακάροντας' τα δίκτυα της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Ένα ακόμη νέο χαρακτηριστικό που δεν βρίσκουμε στην καθιερωμένη τυπολογία είναι η σύγχρονη διασύνδεση μεταξύ τοπικότητας και παγκοσμιότητας, μέσω δικτύων αλληλεγγύης και άμεσης ενημέρωσης.

Όπως μας είπε ο Jacques Rancière, *«τώρα πρέπει να υπερβούμε τη διαίρεση μεταξύ του εφήμερου και του διαρκούς και ταυτόχρονα ίσως τη διάκριση μεταξύ του τοπικού ή του συγκεκριμένου και του γενικού [...] αυτό που είναι πραγματικά σημαντικό στα πρόσφατα κινήματα είναι ότι το καθολικό διακυβεύεται σε τοπικά προβλήματα.»*¹⁹. Αυτή η σύνδεση μπορεί να συμβεί μόνο στη συνάφεια ενός κοινωνικού προτάγματος με τοπικές αναφορές αλλά

¹⁹Ένας καφές με τον Ζακ Ρανσιερ κάτω από την Ακρόπολη, εκδ. Βαβυλωνία 2017.

με παγκόσμιο ορίζοντα, όπως είναι το πρόταγμα της άμεσης(άμεσο)δημοκρατίας που σημαίνει μια νέα συσχέτιση της τοπικότητας με την παγκοσμιότητα.

Αυτό το εύρος χαρακτηρίζεται και από μία κυλιόμενη συνέχεια. Διαρκώς, κάποια εξέγερση συμβαίνει σε κάποιο ορατό σε όλους μέρος του κόσμου. Δεν έχουμε εδώ το χώρο να τα καταγράψουμε όλα. Όπως, όμως έδειξαν εμφανώς τα αμέσως επόμενα παγκόσμια κινήματα, όπως το Occupy, ή τα τοπικά κινήματα με παγκόσμια εμβέλεια, όπως η επανάσταση στη Ροζάβα το 2015, τα Κίτρινα Γιλέκα το 2018, η εξέγερση στο Εκουαδόρ, στη Χιλή, στο Λίβανο, στο Χονγκ – Κόνγκ το 2019, το κοινό διακύβευμα είναι μια πραγματική(άμεσο)δημοκρατία. Εξάλλου τα καινοτόμα χαρακτηριστικά, η απουσία ξεχωριστών ηγεσιών, η τοπικότητα, η οριζοντιότητα και η δικτύωση πέρα από σύνορα, είναι (άμεσο)δημοκρατικά χαρακτηριστικά. Τα σύγχρονα (άμεσο)δημοκρατικά κινήματα θέτουν εκ νέου το ζήτημα της *υποκειμενικότητας*, της *αντιπροσώπευσης* και της *χρονικότητας* στον ορίζοντα της αυτονομίας και στο κοινό έδαφος των (άμεσο)δημοκρατικών συνελεύσεων.

Στην Ελλάδα κατά τον 21ο αιώνα, βιώσαμε τρεις τύπους ευρύτερων (άμεσο)δημοκρατικών κινήματων αμφισβήτησης επί τη βάση της χρονικότητας. Ως χρονικότητα εννοούμε τον ρυθμό ανάδυσης των νέων κοινωνικών συσχετίσεων που διαμορφώνουν ένα κίνημα, τον βαθμό διάρκειας των αυτόνομων οργανισμών που ξεπηδούν από ένα κίνημα και το εύρος της ρήξης που ένα κοινωνικό κίνημα συνιστά με την κατεστημένη κοινωνική χρονικότητα. Δηλαδή, τον ρυθμό δημιουργίας ετεροτήτων στον δημόσιο χρόνο.

Ο ένας τύπος, του *καιρού*, ήταν η εξέγερση του Δεκέμβριου του 2008, ένα αντανεκλαστικό έμπρακτο αμφισβήτησης της αυθεντίας του κράτους μετά από ένα αναπάντεχο γεγονός, μια δολοφονία, που διήρκεσε ένα μήνα σχεδόν. Αφορούσε μαζικές δράσεις διάσπαρτες στους δρόμους της μητρόπολης με καταλήψεις δημόσιων χώρων.

Ο δεύτερος τύπος, της περιορισμένης καθημερινής *συνύπαρξης* στο δημόσιο χώρο, ήταν το κίνημα των πλατειών, το Occupy το 2011, που

αφορούσε την άμεση δημοκρατία και τη συλλογική διαβούλευση και ξέσπασε μετά από διαδικτυακά καλέσματα. Το κίνημα αυτό διήρκησε κάποιους μήνες αλλά σε ορισμένο τόπο και προσπάθησε να δημιουργήσει πιο διαρκείς δομές συμβίωσης και συναπόφασης επί του κατειλημμένου δημόσιου χώρου.

Και ο τρίτος τύπος, της αποσπασματικής *διάρκειας*, αφορά εκείνες τις περιοχές όπου οι τοπικές κοινότητες, οργανωμένες σε ανοιχτές συνελεύσεις βάσης, κινητοποιούνται ενάντια σε διεθνή εταιρικά συμφέροντα, όπως η εξόρυξη χρυσού στη Χαλκιδική και η εξόρυξη πετρελαίου στην Ήπειρο και τη Δυτική Ελλάδα. Οι δράσεις του κινήματος εκτείνονται σε διάρκεια χρόνου, συνυφαίνονται με την διάρκεια της καθημερινότητας των τοπικών κοινοτήτων, μα επίσης είναι σποραδικές και δεν συνθέτουν μια εναλλακτική καθημερινότητα μα μια περιοδικότητα συγκρούσεων. Η βία και η καταστολή ήταν η απάντηση του κράτους σε κάθε περίπτωση.

Το ζήτημα της *υποκειμενικότητας*, της *αντιπροσώπησης* και της *χρονικότητας* συμπλέκονται. Τα (άμεσο)δημοκρατικά κινήματα στα οποία αναφερόμαστε διακρίνονται από τις απλές συλλογικές διεκδικήσεις διότι αμφισβητούν ριζικά την ίδια την πολιτική θέσμιση και το κυρίαρχο παράδειγμα οργάνωσης της εξουσίας. Παρότι μερικά στον χαρακτήρα, καθορίζονται από τη συνάφειά τους προς ένα συνολικό πρόταγμα κοινωνικού μετασχηματισμού.

Τι δείχνει η ως τώρα πείρα των (άμεσο)δημοκρατικών συνελεύσεων;

Πρώτον, πως αποτελούν το μοναδικό πλαίσιο, ώστε να γίνει μία ισότιμη και ελεύθερη διαβούλευση. Η έλλειψη αντιπροσώπων, ο ισότιμος δημόσιος λόγος, η παρρησία, η απουσία ιεραρχίας, η ψήφιση προτάσεων και όχι προσώπων, ο ισότιμος δημόσιος χρόνος, είναι τα θεσμικά χαρακτηριστικά κάθε ελεύθερης πολιτικής διαβούλευσης. Είναι επίσης οι προϋποθέσεις κάθε ελεύθερης πολιτικής απόφασης.

Δεύτερον, κάθε (άμεσο)δημοκρατική συνέλευση έχει το πεδίο δικαιοδοσίας της. Δεν μπορεί φυσικά να υπάρχει μία (άμεσο)δημοκρατική συνέλευση που να αποφασίζει για έναν γεωπολιτικό χώρο στα όρια του σημερινού έθνους-κράτους. Ενάντια στην κάθετη συγκέντρωση εξουσίας, η άμεση δημοκρατία απαιτεί την αποκεντρωμένη δικτύωση των αποφάσεων και την αλληλοσυμπληρωματικότητα των (άμεσο)δημοκρατικών κόμβων.

Τρίτον, η άμεση δημοκρατία είναι το μοναδικό πεδίο ώστε να αναστοχαστούμε την άμεση δημοκρατία. Είναι μια διαδικασία αυτό-θέσμησης και ενός χώρου πολιτικής παιδείας. Και ακριβώς αυτή η ανα-δημιουργική κυκλικότητα, της πράξης, του αναστοχασμού και πράξης οδηγεί την αυτονομία, δηλαδή την ρητή συλλογική θέσμιση νόμων που είναι ανοιχτοί στον μετασχηματισμό.

Τέταρτον, το πραγματικό υποκείμενο *δεν μπορεί* να αντιπροσωπευθεί δίχως να χάσει την αυτονομία του. Η εμπειρία δείχνει πως υποκείμενο της άμεσης(άμεσο)δημοκρατίας είναι απλώς το φυσικό υποκείμενο. Ο Καστοριάδης ορίζει την **ανθρώπινη υποκειμενικότητα** ως το αυτόνομο άτομο που διακρίνεται από ανακλαστική στοχαστικότητα και διαβεβουλευμένη δραστηριότητα. Και η συνέλευση είναι το πεδίο όπου συγκλίνουν και δρουν οι υποκειμενικότητες. Το σύνολο της δράσης τους υπερβαίνει το άθροισμα των ατομικών δράσεων, ακριβώς επειδή αναφέρεται σε ένα ευρύτερο πεδίο, το κοινωνικό και ακριβώς επειδή οι κοινωνικές σχέσεις δημιουργούν το δικό τους δίκτυο ισχύος και απόφασης. Όμως το δίκτυο αυτό στην άμεση δημοκρατία δεν είναι στεγανό, η εξουσία δεν ανήκει σε κάποιον, ασκείται από όλους εν δυνάμει.

Και όμως, η άμεση δημοκρατία είναι πολίτευμα και οφείλει να πραγματωθεί σε θεσμούς. Το ερώτημα είναι πώς θα αποφευχθεί η αλλοτρίωση της κοινωνίας στους θεσμούς της, η ξένωση, που, όπως επισημαίνει ο Καστοριάδης, *«εμφανίζεται ως μια τροπικότητα της σχέσης προς τον θεσμό και, μέσω αυτού, της σχέσης με την Ιστορία.»*²⁰ Η άμεση δημοκρατία προϋποθέτει την αναδημιουργία ενός δημόσιου χρόνου, *«την ανάδυση μιας διάστασης όπου η συλλογικότητα μπορεί να επιθεωρεί το δικό της παρελθόν, ως αποτέλεσμα των δικών της πράξεων, και όπου ανοίγεται ένα ακαθόριστο μέλλον ως πεδίο των δραστηριοτήτων της.»*²¹

Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να βλέπουμε τα κοινωνικά κινήματα ως στιγμές ευρύτερων κινήσεων κοινωνικού μετασχηματισμού, των οποίων η επίδραση καθορίζεται από τις αυτόνομες θεσμίσεις που προκύπτουν χρονικά

²⁰Κ. Καστοριάδης, *Η Φαντασιακή Θέσμιση*, σελ. 171.

²¹Κορνήλιος Καστοριάδης, *Χώροι του ανθρώπου*, Αθήνα, 2007: Ύψιλον, σελ. 197.

από αυτά ως διαδικασίες αυτοκαθορισμού και όχι από την συστημική τους θεσμοποίηση μέσω των διαδικασιών αφομοίωσης. Το παράδειγμα των Ζαπατίστας είναι χαρακτηριστικό, καθώς η θέσμιση των μορφών αυτοκυβέρνησης και των τοπικών πολιτικών μονάδων, των αυτόνομων δήμων (καρακόλ) σήμανε την αυτόνομη θεσμοποίηση του κινήματος τους χωρίς την αφομοίωσή του στον κρατικό μηχανισμό. Δημιουργήθηκε έτσι μια ευρύτερη αυτόνομη ζώνη στα σύνορα της οποίας διεξάγεται μια διαρκής σύγκρουση.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να εισάγουμε ένα κριτήριο για το κοινωνικό κίνημα που να σχετίζεται με τον ορίζοντα του προτάγματός του. Αυτός αποτελεί το μελλοντικό στοιχείο της χρονικότητάς του, την αναφορά σε κάποιο κοινό μέλλον, και καθορίζεται όχι θεωρητικά, μα πρακτικά, από την ικανότητα δημιουργίας αυτόνομων μορφών οργάνωσης που να διαρκούν πέρα από το αρχικό ξέσπασμα της κοινωνικής κίνησης. Ωστόσο το μελλοντικό στοιχείο δεν βρίσκεται αποσυνδεδεμένο, ειδάλλως δεν θα επρόκειτο για κοινωνική κίνηση αλλά για θεολογική αποκάλυψη, μα ριζώνει στο έδαφος της παρελθοντικής πείρας που συνιστά την *ιστορικότητα* κάθε κινήματος.

Η ιστορικότητα ενός ενεργώς πραγματικού κινήματος είναι η σύνδεσή του με παλαιότερα κινήματα μέσω της νοηματικής συνάφειας των προταγμάτων, που εκφράζεται μέσω της ζωντανής πείρας των δρώντων ή και μέσω της συμβολικής αναφοράς.

Όπως έδειξαν σύγχρονες μελέτες 22, η παρουσία των έμπειρων ακτιβιστών στις κοινωνικές εκρήξεις όπως το Occupy, εξασφάλισε και τη σύνδεση του κινήματος με τις προηγούμενες κινητοποιήσεις αλλά και ενίσχυσε την αποτελεσματικότητά του. Παράλληλα, διασφάλισε το κίνημα από τον κίνδυνο της ενσωμάτωσης, καθώς αυτός δεν αφορά το ίδιο το κίνημα αλλά τα πρόσωπα που απομακρύνονται από αυτό. Όμως, προκειμένου η πείρα των έμπειρων ακτιβιστών να συνυφανθεί με την ευρύτερη κοινωνική κίνηση έπρεπε να υπάρξει ένας μετασχηματισμός της θέσης των έμπειρων ακτιβιστών από εκπροσώπους συγκεκριμένων πολιτικών συλλογικοτήτων σε

22 Παπανικολόπουλος Δ., Κοσφύγλου Α., Ρόγγας, Β., Γαλανόπουλος, Κ. Στο εσωτερικό του κινήματος, όψεις της ενδοκινηματικής ζωής στην Ελλάδα της κρίσης, εκδ. των Συναδέλφων, Αθήνα 2020.

ελεύθερες υποκειμενικότητες του νέου δημόσιου χώρου που διανοίγεται μέσα από την κοινωνική κίνηση.

Αυτή η ικανότητα μετασχηματισμού εκφράζει τη συσχέτιση του ευρύτερου κοινωνικού κινήματος με τις πολιτικές συλλογικότητες που δρουν εντός του. Υπάρχει σαφής διαφορά ανάμεσα στις γραφειοκρατικές πολιτικές συλλογικότητες που ζητούν να καθοδηγήσουν ένα κίνημα και τις μη ιεραρχικές (άμεσο)δημοκρατικές συλλογικότητες που είναι πορώδεις ως προς την ευρύτερη κοινωνία. .

5. Πολιτικές συλλογικότητες και οι προβληματικές της οργάνωσης

Εάν το κίνημα είναι η μορφή εκδήλωσης ενός προτάγματος στον δημόσιο χώρο, οι πολιτικές συλλογικότητες είναι οι φορείς ενός προτάγματος στα διαστήματα που το ευρύτερο κίνημα δεν εκδηλώνεται ως ενεργή πραγματικότητα. Όμως η δημιουργία θεσμών μέσω του κινήματος μπορεί να δημιουργήσει νέες, ευρύτερες πολιτικές συλλογικότητες.

Καταρχάς, πρέπει να διαχωρίσουμε τις πολιτικές συλλογικότητες σε ιεραρχικές (κόμματα, συνδικάτα) και μη ιεραρχικές, (άμεσο)δημοκρατικές. Οι δεύτερες μπορούν να έχουν αντιεξουσιαστικό χαρακτήρα, στο βαθμό που αντιπαρατίθενται ενεργά στην κατεστημένη εξουσία. Το κριτήριο της ιεραρχίας είναι πάντοτε τυπικό και δεν έχει να κάνει τόσο με την εσωτερική συμπεριφορά. Όπως έχουν δείξει και η εμπειρία και μελέτες²³, συχνά και οι αντιεξουσιαστικές συλλογικότητες γίνονται εστίες αναπαραγωγής στερεοτύπων και κυρίαρχων ανισοτήτων, καθώς εξ ορισμού, αφού δρουν στο κοινωνικό πεδίο, δεν βρίσκονται αποκλεισμένες, αλλά εμβαπτισμένες στο κυρίαρχο κοινωνικό φαντασιακό, το οποίο παραμένει μια μήτρα αναπαραγωγής ιεραρχικών συμπεριφορών.

Σε κάθε κοινωνία, η ιεραρχία είναι τυπική, ειδάλλως δεν είναι ιεραρχία. Δηλώνεται δηλαδή με τυπικό τρόπο, με σύμβολα, και χειρονομίες που εγκαθιστούν πρωτόκολλα. Αν τα πρωτόκολλα δεν τηρηθούν, η ιεραρχία

²³ Παγάνη, Έλενα, Υφαίνοντας την ουτοπία: οι συνελεύσεις ως προεικονιστικές συλλογικές πρακτικές ισότητας και ελευθερίας, <https://www.aftoleksi.gr/2020/02/07/yfainontas-tin-oytopia-oi-syneleyseis-os-proeikonistikες-sylogikes-praktikes-eleytherias-amp-isotitas/>

αμφισβητείται. Μία "άτυπη ιεραρχία" είναι, συνεπώς, εσφαλμένο σχήμα λόγου. Ίσως είναι καλύτερα να μιλάμε για "άτυπες ηγεσίες" [leadership]. Ας ονομάσουμε "ηγεσία" τη λειτουργία που επιδρά άνωθεν αποφασιστικά στον τρόπο με τον οποίο πράττει κοινωνικά και ηθελημένα μια ομάδα ανθρώπων και τη διαδικασία μέσω της οποίας κατευθύνονται άνωθεν οργανωμένες συλλογικές δράσεις.

Σε όλα τα κόμματα οι ηγεσίες είναι τυπικές. Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις όπου ο ηγέτης αναγκάζεται να αποσυρθεί μα διατηρεί την επιρροή του, οπότε αναπτύσσεται μια άτυπη ηγεσία πίσω από την τυπική. Μια "άτυπη ηγεσία" μπορεί να αναπτυχθεί μόνο στα περιθώρια μιας κυρίαρχης τυπικής ιεραρχίας, είτε ως ανταγωνιστική, είτε ως συμπληρωματική.

Αν είναι ανταγωνιστική, είναι βασισμένη σε έμπρακτους λόγους, οι οποίοι σταδιακά δημιουργούν τυπικό και οδηγείται σε σύγκρουση καθώς τα δικά της πρωτόκολλα αντιτίθεται στα κυρίαρχα. Αν είναι συμπληρωματική, στοχεύει στη διατήρηση του ρόλου της, είναι βασισμένη σε νοσταλγικό συναίσθημα και οδηγείται σε ψυχική αναπλήρωση ή παρηγοριά. Δεν δημιουργεί πρωτόκολλα, καθώς αυτό θα την αναβάθμιζε σε ανταγωνιστική. Στις ριζοσπαστικές πολιτικές συλλογικότητες εντός της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας, που δημιουργούν όχι συνολικές μα μερικές μορφές συνύπαρξης δεύτερης τάξεως, εμφανίζονται συχνά συμπληρωματικές "άτυπες ηγεσίες" που είναι απλώς σκιώδης απομίμηση των κυρίαρχων ιεραρχιών. Όπως η πρωτοκαθεδρία των ανδρών, της ισχύος, της διασημότητας.

Αν το κοινό πολιτικό έδαφος της συλλογικότητας και η διάνοιξή της στην κοινωνία συρρικνωθούν, τα αισθήματα συγγένειας που αναδύονται ως απάντηση στο ερώτημα της ανεδαφικής επιβίωσης της συλλογικότητας, επενδύονται εντονότερα στις άτυπες ηγεσίες - οι οποίες, ως άρρητες είναι και απολιτικές. Ο αγώνας ενάντια στην ιεραρχία αρχίζει με τη ρητή θέσμιση της ισότητας. Μόνο όταν η ισότητα δηλώνεται εξ αρχής ρητά και τυπικά μπορεί να γίνει αρχή συνύπαρξης και πράξης, όχι απλώς ζητούμενο της θεωρίας. Μόνο όμως όταν πραγματώνεται στη συμπεριφορά και τη νοοτροπία έχει σημασία η θέσμιση, και αυτή είναι η διακινδύνευση κάθε μη ιεραρχικής συλλογικότητας.

Συνεπώς, το βαθύτερο κριτήριο διάκρισης μιας μη ιεραρχικής συλλογικότητας, είτε αυτό-αποκαλείται αντιεξουσιαστική είτε όχι, είναι η άμεση δημοκρατία, όσον αφορά και την μορφή, αλλά και το περιεχόμενο της εσωτερικής οργάνωσης.

Πώς μπορεί να φτάσει μια (άμεσο)δημοκρατική πολιτική συλλογικότητα στο ευρύτερο άνοιγμά της σε εύρος κοινωνικού κινήματος και σε έναν ευρύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό;

Μια (άμεσο)δημοκρατική κίνηση υπερβαίνει τη μερικότητά της όταν θεσμίζει έναν ελεύθερο δημόσιο χώρο διαβούλευσης και απόφασης πέραν των πολιτικών συλλογικοτήτων, όταν τα άτομα ανοίγονται στη δημιουργία πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων (άμεσο)δημοκρατικών θεσμών.

Η δημιουργία δευτεροβάθμιων θεσμών μας φέρνει στο έδαφος της (άμεσο)δημοκρατικής πολιτικής μορφής. Η *ομοσπονδιοποίηση* απαντά στο ερώτημα της εσωτερικής οργάνωσης και της δικαιοδοσίας, ενώ η *δικτύωση* στο ερώτημα των εξωτερικών σχέσεων και του εύρους.

Μια (άμεσο)δημοκρατική ομοσπονδία δεν πρέπει να ταυτίζεται με την κρατική ομοσπονδιακή οργάνωση. Η διαφορά, εν συντομία, έγκειται στην γραφειοκρατικοποίηση και την αναπαραγωγή της ιεραρχικής διαφοροποίησης σε κάθε βαθμίδα της κοινωνικής ζωής, που χαρακτηρίζει τις κυρίαρχες ολιγαρχικές μορφές οργάνωσης ως μορφές άνισης διαίρεσης από τις (άμεσο)δημοκρατικές μορφές, οι οποίες αναπτύσσουν δικλείδες ασφαλείας ενάντια στην γραφειοκρατικοποίηση. Επίσης, σε μια (άμεσο)δημοκρατική ομοσπονδία, ο τεχνικός μηχανισμός στερείται κάθε πολιτικής εξουσίας, ενώ η εξουσία ασκείται από την βάση.

Αυτό που εξασφαλίζει τη δημοκρατικότητα μιας ομοσπονδίας, όπως μας δείχνει, ανάμεσα σε άλλα, η πείρα και της Ροζάβα²⁴, είναι ο ουσιαστικός έλεγχος των δευτεροβάθμιων οργάνων από τις συλλογικότητες της οριζόντιας βάσης και η άσκηση του αποκλειστικού δικαιώματος πολιτικής απόφασης από τη βάση με απαρέγκλιτη αρχή την **ισότητα** των ατόμων. Ανάμεσα στην

²⁴Μίχαελ Κναπ, Άνγια Φλαχ & Ερτζάν Αϊμπογά, *Η Επανάσταση στη Ροζάβα*, εκδ. Άπατρις, Αθήνα 2017.

οριζόντια μορφή του δικτύου και τις κάθετες λειτουργίες της ομοσπονδίας, θα πρέπει, συνεπώς, να θεσμιστεί ρητά η λειτουργία των δευτεροβάθμιων οργάνων, ώστε να εξασφαλίζεται ο δημοκρατικός έλεγχος με την διατύπωση σαφών κανόνων και λειτουργιών *αυτοπεριορισμού*:

- Άμεση ανακλητότητα όλων των 'πρεσβευτών' των συνελεύσεων βάσης από τις ίδιες τις συνελεύσεις.
- Διαφάνεια και πλήρης ενημέρωση των συνελεύσεων για τα διοικητικά ζητήματα.
- Εξασφάλιση της κυκλοφορίας της πληροφορίας από τα δευτεροβάθμια όργανα προς τη βάση και της απόφασης αποκλειστικά από τη βάση προς τα δευτεροβάθμια όργανα.

Τα δευτεροβάθμια όργανα δεν πρέπει να σχηματίζουν «ηγεσίες» και η ατομική συμμετοχή σε αυτά πρέπει να είναι ολιγόχρονη, κυκλική και ανακλητή, προκειμένου να μην παραβιαστεί η βασική (άμεσο)δημοκρατική αρχή: Καμία συμμετοχή στην εκτέλεση των αποφάσεων δίχως συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων.

Μπορούμε ίσως σχηματικά να ερευνήσουμε τον πολιτικό χρόνο της (άμεσο)δημοκρατικής θεσμοποίησης σε τέσσερις στιγμές. Όλες εμπεριέχουν και προϋποθέτουν τη δημόσια σύγκρουση με τις κατεστημένες εξουσίες.

Η πρώτη στιγμή, όταν η συλλογικότητα ανοίγεται προς την κοινωνία περιλαμβάνει την δημιουργία ενός ευρύτερου περιβάλλοντος επιρροής. Η ίδρυση ελεύθερων κοινωνικών χώρων αποτελεί το όριο αυτής της στιγμής. Αν το όριο δεν ξεπεραστεί, μέσω του ανοίγματος στην ευρύτερη κοινωνία,, τότε οι χώροι γίνονται αυτό-αναφορικοί και αργά ή γρήγορα καταρρέουν εσωτερικά.

Αν το όριο ξεπεραστεί, τότε περνάμε στην δεύτερη στιγμή, που μπορεί να συμβεί μόνο με την κοινωνία, δηλαδή πέραν της συλλογικότητας, δείγμα πως η δράση της συλλογικότητας ξεπερνάει την ίδια την συλλογικότητα. Αυτή περιλαμβάνει τη συνδημιουργία δικτύων αλληλεγγύης, επικοινωνίας και δράσης, με τοπική, περιφερειακή και παγκόσμια εμβέλεια. Σημαίνει τη δημιουργία ενός περιορισμένου ιδιωτικού/δημόσιου χώρου και χρόνου

ελεύθερης επικοινωνίας και ενός περιορισμένου δημόσιου χώρου και χρόνου τμηματικής πολιτικής απόφασης. Αυτή είναι και η στιγμή ανάδυσης ενός ενεργώς πραγματικού (άμεσο)δημοκρατικού κινήματος.

Τρίτη στιγμή είναι η διάνοιξη του ελεύθερου δημόσιου χώρου, που προϋποθέτει τη ρήξη με τους κρατικούς και κεφαλαιοκρατικούς μηχανισμούς και τη δημόσια πολιτική ανυπακοή. Είναι το πρώτο βήμα για την αναδημιουργία του ελεύθερου δημόσιου χώρου, με την κοινωνία, από την κοινωνία. Το δεύτερο βήμα είναι η ρητή αυτοθέσμιση, η δημιουργία θεσμών μέσω της ρητής διαβούλευσης, που να πραγματώνουν τις σημασίες της αυτονομίας σε κοινωνικές λειτουργίες και η πλήρης ρήξη με το κράτος.

Θα μπορούσαμε να φανταστούμε την τέταρτη στιγμή ως ρητή αυτοθέσμιση αν θεωρήσουμε ένα αυτόνομο τοπικό δίκτυο, που να μην υπόκειται σε κρατική ή καπιταλιστική δικαιοδοσία και φορολόγηση. Εκφράζει έναν βασικό διχασμό μεταξύ ελεύθερων κοινοτήτων και του κράτους, όμως όχι μία αυτόνομη κοινωνία. Σημαίνει την εγκαθίδρυση ενός πλήρους ιδιωτικού/δημόσιου χώρου και χρόνου ελεύθερης επικοινωνίας και ενός περιορισμένου δημόσιου χώρου και χρόνου τμηματικής πολιτικής απόφασης. Όμως αυτό δεν είναι πλήρης κοινωνική αυτονομία, δεν εξαντλεί τον ορίζοντα του προτάγματος.

Για να θεωρηθεί αυτόνομη μία κοινωνία, πρέπει να έχει τη δυνατότητα ρητής αυτό-θέσμησης των πιο κεντρικών θεσμών της, δηλαδή της πολιτικής, της δικαιοσύνης, της παιδείας. Πρέπει να είναι ικανή να θεσμίζει τους ισχύοντες νόμους με ρητή, δημόσια διαβούλευση, με πολίτευμα την άμεση δημοκρατία. Αυτό προϋποθέτει την καταστροφή του κράτους, την εξίσωση μισθών και την υποταγή της οικονομίας στην κοινωνική αυτονομία. Σημαίνει επίσης την εγκαθίδρυση ενός πλήρους ιδιωτικού/δημόσιου χώρου και χρόνου ελεύθερης επικοινωνίας και ενός πλήρους δημόσιου χώρου και χρόνου κεντρικής πολιτικής απόφασης και πράξης.

Τι να κάνουμε λοιπόν; Ίσως να μην περιμένουμε το κοινό μέλλον «που όλο κινάει για να 'ρθει κι όλο συντρίμμα χάνεται στο πέρασμα των κύκλων»²⁵.

25Κ. Παλαμάς, *Πατέρες*, 1915.

Να ξανασυναντηθούμε στον ελεύθερο δημόσιο χώρο, για να το δημιουργήσουμε.